

Εκπαιδύοντας τους μαθητές στην ανάπτυξη στρατηγικών και στάσεων για την πρόληψη και αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού

Γεώργιος Πανσεληνάς¹, Νικόλαος Αγγελιδάκης²,
Χαρά Γαλανάκη³, Γεωργία Πρεβελιανάκη⁴

panselin@gmail.com, aggelid@sch.gr, cgalanaki@sch.gr, gprevel@sch.gr

¹Σχολικός Σύμβουλος Πληροφορικής Αν. Κρήτης

²Εκπαιδευτικός Πληροφορικής, 5^ο Γυμνάσιο Ηρακλείου Κρήτης

³Εκπαιδευτικός Πληροφορικής, 4^ο Γυμνάσιο Ηρακλείου Κρήτης

⁴Εκπαιδευτικός Πληροφορικής, 4^ο Γυμνάσιο Ηρακλείου

Περίληψη. Το φαινόμενο του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού αποτελεί πεδίο συστηματικής έρευνας, μιας και ολοένα αυξανόμενα κρούσματα καταγράφονται σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και στην ελληνική πραγματικότητα. Συγχρόνως, η αλλαγή της συμπεριφοράς των μαθητών προς ασφαλείς και υπεύθυνες συμπεριφορές στον χώρο του διαδικτύου και των κινητών μέσω επικοινωνίας αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα. Το συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζει την εφαρμογή και αξιολόγηση ενός βιωματικού/συμμετοχικού σεναρίου διδακτικής προσέγγισης του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού σε δύο (2) Γυμνάσια. Το διδακτικό σενάριο βασίζεται στην ανάπτυξη ενσυναίσθησης με αφορμή τη μελέτη ενός βίντεο. Το βίντεο παρουσιάζει ένα περιστατικό ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού μέσω της κινητής τηλεφωνίας και του διαδικτύου. Το σενάριο έχει ως βασικό σκοπό την υιοθέτηση στρατηγικών και στάσεων πρόληψης και αντιμετώπισης παρόμοιων φαινομένων. Για την αξιολόγηση χρησιμοποιήθηκαν ανώνυμα ερωτηματολόγια. Τα αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά για την αποτελεσματικότητα αυτού του είδους των μαθησιακών δραστηριοτήτων. Η μελέτη καταλήγει σε υποθέσεις για μελλοντική έρευνα προκειμένου να διασαφηνιστούν περαιτέρω οι στάσεις των μαθητών και να διαμορφωθούν αποτελεσματικότερες διδακτικές προσεγγίσεις.

Λέξεις κλειδιά: Ηλεκτρονικός Εκφοβισμός (Cyberbullying), Ηλεκτρονικός Σχολικός Εκφοβισμός, Εκπαιδευτικό Σενάριο, Βιωματική Δραστηριότητα, Υπεύθυνη και Ασφαλής Χρήση του Διαδικτύου

Εισαγωγή

Μαθητές και Διαδίκτυο

Η σημερινή γενιά των μαθητών γνωρίζει περισσότερα σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου από ό,τι ίσως κάποιος εκπαιδευτικός, δεν γνωρίζει όμως ποιες είναι οι κακοτοπιές και πώς να τις αποφεύγει (Reding, 2008).

Σήμερα οι μαθητές χρησιμοποιούν το διαδίκτυο (α) για τις σχολικές τους εργασίες, (β) για την αναζήτηση ψυχαγωγικού υλικού (βίντεο, μουσική κ.ά.), (γ) για τη δημιουργία προφίλ ή λογαριασμού σε ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης ή διαμοίρασης βίντεο (Facebook, YouTube κ.ά.) και λιγότερο για τη δημιουργία προσωπικών ιστολογίων. Επίσης, το χρησιμοποιούν για να δημιουργήσουν και να δημοσιεύσουν μουσική, φωτογραφίες και

βίντεο, να συνομιλήσουν με φίλους, να κάνουν νέους φίλους και κυρίως να παίξουν ηλεκτρονικά παιχνίδια (Κορμάς, 2009).

Εντούτοις, η ελευθερία και η δημιουργικότητα που προσδίδουν οι νέες τεχνολογίες στους μαθητές δεν είναι ακίνδυνη: οι μαθητές κατά την περιήγησή τους στο διαδίκτυο είναι δυνατόν (α) να συναντήσουν επιβλαβές ή/και παράνομο υλικό, (β) να αντιμετωπίσουν προσπάθειες αποπλάνησης και προσηλυτισμού, (γ) να γίνουν θύτες ή θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού (cyberbullying) και κακής χρήσης ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων αλλά και (δ) να εθιστούν στη χρήση του (Κορμάς, 2009; Κώνστας, 2010; EU NET ADB, 2012β).

Ηλεκτρονικός Σχολικός Εκφοβισμός: στοιχεία από την Ελληνική και Ευρωπαϊκή πραγματικότητα

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός ή διαδικτυακός εκφοβισμός ή κυβερνοεκφοβισμός (cyberbullying) αφορά στη χρήση των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών, ιδιαίτερα του διαδικτύου και των κινητών τηλεφώνων, με σκοπό τον εσκεμμένο εκφοβισμό ή παρενόχληση. Σε σχέση με άλλες μορφές εκφοβισμού, στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό έχουμε επιπρόσθετα παραβίαση του προσωπικού χώρου, δυσκολία στον έλεγχο των διακινούμενων ηλεκτρονικών μηνυμάτων, ανωνυμία, μεγάλο και μη ελεγχόμενο ακροατήριο και διαφοροποιήσεις στο προφίλ του θύτη και του θύματος (Department for Children, Schools and Families, 2007, p. 3).

Πιο συγκεκριμένα, όταν αναφερόμαστε στη σχολική κοινότητα, μιλάμε για ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό. Το φαινόμενο του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού αποτελεί πεδίο συστηματικής έρευνας, μιας και ολοένα αυξανόμενα κρούσματα καταγράφονται σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και στην ελληνική πραγματικότητα. Από απογραφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη νήσο Κω το έτος 2008, προέκυψε ότι το 14,7% του δείγματος (1.220 έφηβοι μαθητές 15 ως 18 ετών) είχε δεχτεί παρενόχληση μέσω του διαδικτύου. Από αυτό το ποσοστό το 15,2% ήταν αγόρια και το 19,5% κορίτσια. Η έρευνα συνεχίστηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος Hippocrates 2010, ήταν μια συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης της Διαταραχής Εθισμού στο Διαδίκτυο και του Κέντρου πρόληψης του ΟΚΑΝΑ στην Κω και το δείγμα επεκτάθηκε ώστε να συμπεριλαμβάνει και τους μαθητές 12 έως 15 ετών (συνολικά 2.020 μαθητές). Παράλληλα, προστέθηκαν ερευνητικά ερωτήματα για τη διαδικτυακή θυματοποίηση και το διαδικτυακό τζόγο. Το ποσοστό των ατόμων που ανέφερε εμπειρίες κυβερνοεκφοβισμού ανήλθε σε 28,3% το 2010, σημείωσε δηλαδή διαχρονικά σημαντική αύξηση σε σχέση με την πρώτη έρευνα (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2012' Φισούν & Φλώρος, χ.χ.).

Στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος EU NET ADB, το οποίο έχει ως στόχο τη μελέτη των συμπεριφορών εξάρτησης στο διαδίκτυο σε Ευρωπαίους εφήβους, πραγματοποιήθηκε έρευνα στην οποία συμμετείχαν 13.284 έφηβοι ηλικίας 14-17 ετών (αντιπροσωπευτικό δείγμα από κάθε χώρα) (EU NET ADB, 2012α). Η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε Ελλάδα, Γερμανία, Ολλανδία, Ισλανδία, Πολωνία, Ρουμανία και Ισπανία. Περιελάμβανε ποσοτική έρευνα (ερωτηματολόγιο για την πρόσβαση και χρήση του διαδικτύου, συμπεριφορές εξάρτησης, δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης, ηλεκτρονικά παιχνίδια, διαδικτυακό τζόγο) και ποιοτική έρευνα (δομημένες συνεντεύξεις για τη διερεύνηση της ανάπτυξης συμπεριφορών εξάρτησης στο διαδίκτυο και τον εντοπισμό πιθανών παραγόντων επικινδυνότητας). Συντονίστρια χώρα ήταν η Ελλάδα και συγκεκριμένα η Μονάδα Εφηβικής Υγείας (Μ.Ε.Υ.) της Β' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Safer Internet της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συλλογή των στοιχείων έγινε κατά το

διάστημα Οκτώβριος 2011 – Μάιος 2012. Τα αποτελέσματα της μελέτης ως προς τον διαδικτυακό εκφοβισμό συνοψίζονται στα παρακάτω στοιχεία (EU NET ADB, 2012β):

- 21,9% του συνολικού δείγματος αναφέρει κάποια εμπειρία διαδικτυακού εκφοβισμού.
- 53,5% από αυτούς που αναφέρουν κάποια εμπειρία διαδικτυακού εκφοβισμού δηλώνουν ότι αυτό τους έβλαψε με κάποιο τρόπο (11,2% του συνολικού δείγματος).
- Η τάση αυτή αφορά κυρίως τα κορίτσια.
- Η Ρουμανία και η Ελλάδα εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού, ενώ η Ισλανδία και η Ισπανία τα χαμηλότερα.

Σχολείο, ασφάλεια και υπευθυνότητα στο Διαδίκτυο

Η σύγχρονη έρευνα έχει δείξει ότι οι γονείς αλλά και η κοινωνία θεωρούν ότι το σχολείο πρέπει να παίξει έναν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη στάσεων και στρατηγικών ασφαλούς και υπεύθυνης χρήσης του διαδικτύου από τους μαθητές (Media Awareness Network, 2001; NCTE, 2001). Παράλληλα, η αλλαγή της συμπεριφοράς των μαθητών προς την ασφαλέστερη και πιο υπεύθυνη χρήση του διαδικτύου αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα, το οποίο δύσκολα στέφεται με επιτυχία παρά τη θέσπιση κανόνων και πολιτικών από την πλευρά του σχολείου. Πολλές φορές μάλιστα, η αντικοινωνική ή και επικίνδυνη χρήση του διαδικτύου εμφανίζεται ως ενσωματωμένη στην κουλτούρα των νέων (Berson, 2000). Ίσως αυτό να έχει κάποια βάση αν αναρωτηθούμε πόσες φορές μαθητές μας έχουν ζητήσει να μάθουν να φτιάχνουν ιούς αλλά και να αποκτούν πρόσβαση σε ξένα συστήματα και λογαριασμούς (hacking, cracking).

Στην Ελλάδα, ο διδακτικός στόχος της ασφαλούς και υπεύθυνης χρήσης του διαδικτύου προβλέπεται στο ΔΕΠΠΣ Πληροφορικής τόσο για το Δημοτικό όσο και για το Γυμνάσιο: «Οι μαθητές και οι μαθήτριες, ευαισθητοποιούνται σε θέματα...ασφάλειας των πληροφοριών, συμπεριφοράς στο διαδίκτυο» (ΔΕΠΠΣ Πληροφορικής, 2002). Επιπλέον όμως, είναι δυνατόν να αναπτυχθούν σχετικές δραστηριότητες στο πλαίσιο των Σχολικών Δραστηριοτήτων αλλά και διαθεματικές δραστηριότητες με βάση το ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ του μαθήματος «Κοινωνική και Πολιτική αγωγή» της Γ΄ Γυμνασίου (ΔΕΠΠΣ Κοινωνικής & Πολιτικής Αγωγής, 2002) και της Οικιακής Οικονομίας (Οικοτεχνολογία Β΄ Γυμνασίου) (ΔΕΠΠΣ Οικιακής Οικονομίας, 2002) για θέματα κοινωνικής συμπεριφοράς μέσω του διαδικτύου και των κινητών μέσων επικοινωνίας.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Ποιος όμως πρέπει να είναι ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διαμόρφωση στάσεων και στρατηγικών/συμπεριφορών ασφαλούς και υπεύθυνης χρήσης του διαδικτύου από την πλευρά των μαθητών; Κατά τη γνώμη μας, ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι να κάνει γνωστούς τους κινδύνους στους μαθητές και να τους εφοδιάσει με δεξιότητες, εργαλεία και διαδικασίες ασφαλούς και υπεύθυνης χρήσης. Ένας εκπαιδευτικός που γνωρίζει καλά τους κινδύνους και τις στρατηγικές αντιμετώπισής τους καλείται να σταθεί δίπλα στον μαθητή ως συνοδοιπόρος και σύμβουλος του στη χρήση του διαδικτύου μέσα και έξω από το σχολείο. Ο εκπαιδευτικός δεν πρέπει να αρκείται στην εποπτεία είτε με τη φυσική του παρουσία είτε με τεχνικά μέσα. Η χρήση των φίλτρων κατά την πλοήγηση στο διαδίκτυο, αν και απαραίτητη στις μικρές ηλικίες, μπορεί να δράσει μόνο επικουρικά (δες και Valcke et al. 2007). Ουσιαστικά πρώτη γραμμή άμυνας στους κινδύνους από τη χρήση του διαδικτύου

και των νέων μέσων επικοινωνίας είναι ο ίδιος ο μαθητής. Από την επαφή μας με τη σχολική κοινότητα φαίνεται να αποτελεί ανάγκη, πρωτίστως, ο εκπαιδευτικός να κατανοήσει τις ανάγκες των μαθητών που αφορούν στη χρήση του διαδικτύου και στη συνέχεια να τους ενθαρρύνει να μοιραστούν τις επιθυμίες, τους φόβους, αλλά και τις γνώσεις και τον ενθουσιασμό τους σχετικά με τα νέα «εργαλεία» και τους νέους κοινωνικούς χώρους. Οι μαθητές μέσα από μια ανοιχτή και ειλικρινή διαδικασία κοινότητας και διαλόγου είναι ανάγκη να νιώσουν ασφάλεια και εμπιστοσύνη, ώστε να μας μιλήσουν για τη «ζωή τους στο διαδίκτυο». Αυτό προϋποθέτει, συν τοις άλλοις, την πολύ καλή γνώση από την πλευρά του εκπαιδευτικού των σύγχρονων εργαλείων, των απειλών αλλά και των στρατηγικών αντιμετώπισής τους, γεγονός που συνδέεται με τη συνεχή και ουσιαστική επιμόρφωσή του. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, αναμένεται να υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να κερδίσει την εμπιστοσύνη των μαθητών, ώστε από τη μια μεριά, να αναδείξει τους κινδύνους από τη χρήση του διαδικτύου και από την άλλη να διδάξει συγκεκριμένες στρατηγικές αντιμετώπισής τους (για παράδειγμα, διαφύλαξη των προσωπικών στοιχείων στο Facebook) (δες και Valcke et al., 2007).

Αποτελεσματικές διδακτικές παρεμβάσεις

Μελέτες των Wishart et al., (2002) και Valcke et al., (2007) που αφορούν στην αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς των μαθητών προς την ασφαλέστερη και πιο υπεύθυνη χρήση του διαδικτύου έδειξαν ότι οι αποτελεσματικές διδακτικές παρεμβάσεις έχουν τα εξής χαρακτηριστικά:

- Ανάπτυξη συγκεκριμένων δεξιοτήτων και στρατηγικών με βάση τις εμπειρίες των μαθητών από την καθημερινή ενασχόλησή τους με το διαδίκτυο
- Βιωματική/συμμετοχική εκπαίδευση

Αν θελήσουμε να «μεταφράσουμε» το παραπάνω πλαίσιο σε συγκεκριμένες διδακτικές ενέργειες στο ελληνικό σχολείο, θα μπορούσαμε να προτείνουμε, ενδεικτικά, μια δραστηριότητα διάγνωσης των αναγκών των μαθητών που αφορούν στη χρήση του διαδικτύου μέσα και έξω από το σχολείο. Η συγκεκριμένη δραστηριότητα θα μπορούσε να αποτελέσει την πρώτη διδακτική ενέργεια στο μάθημα «Πληροφορική» του Γυμνασίου ή με αφορμή την έναρξη της διδακτικής ενότητας «Ασφαλής χρήση του διαδικτύου» σε κάποιο άλλο μάθημα ή κατά την έναρξη οποιασδήποτε σχετικής σχολικής ή διαθεματικής δραστηριότητας. Στην περίπτωση αυτή, οι μαθητές, σε μικρές ομάδες εργασίας ή και ατομικά, απαντούν σε ερωτήσεις για τη δική τους χρήση του διαδικτύου αλλά και για το τι θα ήθελαν να μάθουν περισσότερο. Οι απαντήσεις τους είναι πολύ πιθανό να μας «ξεβολέψουν» από την ασφάλεια του σχολικού βιβλίου «Θέλω να μπαίνω στο Facebook, στο YouTube...!!». Με βάση αυτές τις απαντήσεις οι εκπαιδευτικοί οργανώνουν συμμετοχικές από την πλευρά των μαθητών δραστηριότητες με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Η σχολική εκπαίδευση είναι το κατάλληλο περιβάλλον για την ανάπτυξη δράσεων για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού (Τσορμπατζούδης κ.ά., 2012). Εντούτοις, η ασφαλής και υπεύθυνη χρήση του διαδικτύου πέρα από γνώση/στρατηγική είναι και στάση και συμπεριφορά, η αλλαγή της οποίας αποτελεί δύσκολο εγχείρημα και συμβαίνει εκπαιδευτικά μόνο με βιωματικό τρόπο (Wishart et al., 2002; Valcke et al., 2007). Σχετική μελέτη στο επίπεδο της ελληνικής σχολικής τάξης έδειξε ότι μέσα από την προσωπική και βιωματική έκθεση των μαθητών σε ιστορίες

περιστατικών, οι μαθητές κατανοούν τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό, αναπτύσσουν ενσυναίσθηση και συνειδητοποιούν πως η συμπεριφορά τους στον ψηφιακό κόσμο ενδέχεται να επηρεάσει τον πραγματικό (Γιαννακάκη & Κολοκοτρώνης, 2012). Η συγκεκριμένη όμως μελέτη δεν εστιάζει στη διαμόρφωση, από τους μαθητές, στάσεων και στρατηγικών πρόληψης και αντιμετώπισης του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού μέσα από τέτοιες βιωματικές διδακτικές προσεγγίσεις. Αυτός είναι ο στόχος της δικής μας μελέτης.

Σε παλαιότερή μας μελέτη, προτείναμε μια διδακτική παρέμβαση σε επίπεδο τάξης για την πρόληψη και αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού, χρησιμοποιώντας την ανάπτυξη ενσυναίσθησης και την εκπαιδευτική μέθοδο της προσομοίωσης με αφορμή την παρακολούθηση ενός βίντεο (Πανσεληνάς, 2010). Το διδακτικό σενάριο που παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα αποτελεί προσαρμογή του σεναρίου «Let's fight it together» (Childnet International, 2007b), το οποίο προτείνεται στο πρόγραμμα Digizen του μη κερδοσκοπικού οργανισμού Childnet International.

Μια βιωματική δραστηριότητα για την καλλιέργεια στάσεων και την εκμάθηση στρατηγικών με σκοπό την πρόληψη και αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού

Το διδακτικό σενάριο βασίζεται στη μελέτη ενός βίντεο (ChildNet International, 2007a), το οποίο παρουσιάζει μια περίπτωση ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού μέσω της κινητής τηλεφωνίας και του διαδικτύου. Ο συγκεκριμένος εκφοβισμός αφορά στα μέλη μιας υποθετικής σχολικής κοινότητας, αποτελεί μυθοπλασία, αλλά βασίζεται σε πραγματικά περιστατικά. Το διδακτικό σενάριο έχει σχεδιαστεί για τη βαθμίδα του Γυμνασίου.

Ο σκοπός του σεναρίου αφορά στην υιοθέτηση στρατηγικών και στάσεων πρόληψης και αντιμετώπισης φαινομένων ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού.

Οι διδακτικοί στόχοι του σεναρίου αφορούν στο:

- να κατανοήσουν οι μαθητές τι σημαίνει ηλεκτρονικός σχολικός εκφοβισμός
- να αναγνωρίσουν την επίδραση που μπορεί να έχουν φαινόμενα παρενόχλησης στους ανθρώπους
- να στοχαστούν σχετικά με τη δική τους συμπεριφορά στο διαδίκτυο έτσι ώστε να βοηθούν τους εαυτούς τους αλλά και τους άλλους
- να γνωρίσουν και να υιοθετήσουν στρατηγικές έτσι ώστε να αποφεύγουν την εμπλοκή ως θύματα, θύτες αλλά και ως μάρτυρες/παρατηρητές σε αρνητικές καταστάσεις στο χώρο του διαδικτύου.

Το διδακτικό σενάριο απαιτεί δύο (2) -αν είναι δυνατόν συνεχόμενες- διδακτικές ώρες:

Την 1η ώρα ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί ερωτήσεις/απαντήσεις προκειμένου να διαγνώσει τη χρήση του διαδικτύου από τους μαθητές (αγαπημένη ασχολία στο διαδίκτυο, χρήση της κάμερας του κινητού, συνομιλίες, κοινωνικά δίκτυα κ.ο.κ). Στη συνέχεια με αφορμή ένα πραγματικό περιστατικό (π.χ. Κώνστας, 2010) ρωτάει τους μαθητές σε μικρές ομάδες εργασίας τι είναι γι' αυτούς η παρενόχληση, η παρενόχληση μέσω διαδικτύου, ποιες είναι οι διαφορές, γιατί κάποιος καταφεύγει σε τέτοιες ενέργειες κ.ο.κ. Καταγράφονται οι απαντήσεις των παιδιών ώστε να αποτελούν κοινό μέσο αναφοράς για τη συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης και γίνεται αναφορά στους πιθανούς τρόπους παρενόχλησης μέσω της κινητής τηλεφωνίας και του διαδικτύου. Στη συνέχεια αναπαράγεται το βίντεο (7' λεπτά) και τα παιδιά ενθαρρύνονται (μικρές ομάδες εργασίας)

να σημειώσουν τον κάθε ρόλο και πώς αυτός συμμετέχει στην παρενόχληση. Μετά, αφού απαντηθούν οι ερωτήσεις και τα σχόλια των μαθητών, καταγράφονται οι συμμετέχοντες και ο ρόλος τους στο περιστατικό παρενόχλησης. Στο σημείο αυτό, οι μαθητές είναι δυνατόν να απαντήσουν σε ερωτήσεις του τύπου «Τι θα μπορούσε να κάνει διαφορετικά ο Joe (θύμα); Ποια άτομα συμμετείχαν και με ποιο τρόπο στην παρενόχληση; Τι είδους πληροφορίες δεν θα έπρεπε να είχε δώσει ο Joe;».

Τη 2η διδακτική ώρα οι μαθητές και ο εκπαιδευτικός ξαναβλέπουν το βίντεο αλλά και τις συνεντεύξεις των πρωταγωνιστών, αφού πρώτα με τυχαίο τρόπο επιλέγεται ένας πρωταγωνιστής ανά ομάδα μαθητών. Γι' αυτόν, τα μέλη της ομάδας των μαθητών δημιουργούν το προφίλ του, καταγράφοντας τις πράξεις, τις σκέψεις και τα συναισθήματά του πριν την παρενόχληση, κατά την παρενόχληση και μετά την παρενόχληση. Η καταγραφή αυτή μπορεί να υποβοηθηθεί από ερωτήσεις του τύπου «Η καθηγήτρια ήταν και αυτή θύμα της παρενόχλησης; Πώς κατάλαβε την παρενόχληση; Πώς αντέδρασε; Γιατί ο Joe δεν αντέδρασε αμέσως; Πότε αντέδρασε; Πώς;» κτλ. Κάθε ομάδα καταγράφει σε ένα μεγάλο χαρτόνι ή σε μια ψηφιακή παρουσίαση τα συμπεράσματά της και τα παρουσιάζει στην ολομέλεια. Στη συνέχεια, για σύντομο χρονικό διάστημα, κάθε χαρακτήρας-ομάδα δέχεται ερωτήσεις σχετικά με το συγκεκριμένο χαρακτήρα από τους συμμαθητές του. Τέλος, οι μικρές ομάδες εργασίας των μαθητών απαντούν στις ακόλουθες ερωτήσεις: Τι πρέπει να κάνει ο καθένας μας ως (α) μαθητής (β) εκπαιδευτικός (γ) σύλλογος των διδασκόντων και Διευθυντής, προκειμένου (α) να προλάβουν και (β) να αντιμετωπίσουν ένα τέτοιο περιστατικό.

Σκοπό της παρούσας έρευνας αποτελεί η εφαρμογή του παραπάνω σεναρίου και η αξιολόγησή του, ώστε να προκύψουν προτάσεις που αφορούν στη διδακτική προσέγγιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού.

Μέθοδος

Το συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο εφαρμόστηκε για δύο συνεχόμενες σχολικές χρονιές (2011-2012, 2012-2013) από τέσσερις (4) διαφορετικούς εκπαιδευτικούς. Η ανάλυση των δεδομένων αφορά στο σχολικό έτος 2012-2013. Στην έρευνα πήραν μέρος 76 μαθητές από 4 τμήματα των τάξεων Α και Β, δύο (2) Γυμνασίων της πόλης του Ηρακλείου. Μετά το τέλος της εφαρμογής του σεναρίου μοιράστηκε ερωτηματολόγιο (Παράρτημα) στους μαθητές προκειμένου να αξιολογηθεί η κατάκτηση των στόχων του σεναρίου αλλά και να αξιολογηθεί το ίδιο το σενάριο. Στην περίπτωσή μας, το βίντεο του ChildNet International υποτιτλίστηκε στα Ελληνικά και αναρτήθηκε στο YouTube από τον συνάδελφο εκπαιδευτικό Πληροφορικής Ιωάννη Πουλακάκη. Το υποτιτλισμένο βίντεο χρησιμοποιήθηκε για την υλοποίηση του σεναρίου (<http://www.youtube.com/watch?v=ruL1OD8fqAA>).

Προκειμένου να πραγματοποιηθεί ανάλυση περιεχομένου στις απαντήσεις που έδωσαν οι μαθητές στις έξι (6) ερωτήσεις ανοικτού τύπου του ερωτηματολογίου επαναδιατυπώθηκαν οι στόχοι του σεναρίου σε μορφή ερωτήσεων που απαντώνται από το ερωτηματολόγιο:

1. Οι μαθητές διαμόρφωσαν στάσεις και στρατηγικές απέναντι στον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό; Ποιες είναι αυτές;
  - ο Στοχάστηκαν σχετικά με τη δική τους συμπεριφορά στο διαδίκτυο και στον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό, έτσι ώστε να βοηθούν τους εαυτούς τους και τους άλλους; Με ποιο τρόπο;

- Έμαθαν στρατηγικές ώστε να αποφεύγουν και να διαχειρίζονται αποτελεσματικά την εμπλοκή τους ως θύματα, θύτες αλλά και ως παρατηρητές σε αρνητικές καταστάσεις στο χώρο του διαδικτύου;
  - Διαμόρφωσαν στάσεις και συμπεριφορά που αφορά στη συνδιαμόρφωση –από τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας- των κανόνων και της πολιτικής του σχολείου που αφορά στην ασφαλή χρήση του διαδικτύου και τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό;
2. Αξιολόγηση του σεναρίου: Πλεονεκτήματα- Προτάσεις των μαθητών για επανασχεδιασμό.
- Ήταν μια ανοικτή και ειλικρινής διαδικασία κοινότητας και διαλόγου;
  - Ένωσαν ασφάλεια και εμπιστοσύνη ώστε να μας μιλήσουν για τη «ζωή τους στο διαδίκτυο» και τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό;

Ανάλυση Περιεχομένου

Καταγράφηκαν όλες οι απαντήσεις των μαθητών και έγινε προσπάθεια να προκύψει ένα σύστημα κατηγοριοποίησης ώστε να κατηγοριοποιηθούν σε σχέση με τις παραπάνω ερωτήσεις. Για την εξασφάλιση αξιόπιστης και έγκυρης κατηγοριοποίησης προβήκαμε αρχικά σε πιλοτική ανάλυση των απαντήσεων σε 13 ερωτηματολόγια. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψε ένα αρχικό σύστημα κατηγοριοποίησης. Η απάντηση ενός μαθητή σε μια ερώτηση είναι δυνατόν να δίνει πληροφορίες για παραπάνω από μία κατηγορίες.

Πιλοτική Ανάλυση των απαντήσεων

Εφόσον οι κατηγορίες που αναπτύξαμε αποτελούν καινούργιες εννοιολογικές κατασκευές, κρίνεται απαραίτητος ο υπολογισμός του βαθμού με τον οποίο δύο κριτές, ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο, χρησιμοποιώντας το συγκεκριμένο σχήμα κατηγοριοποίησης, θα μπορέσουν να το ταιριάξουν με τα δεδομένα της έρευνας κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο τα ταίριαξε ο ερευνητής που κατασκεύασε αυτές τις έννοιες (Εσωτερική αξιοπιστία της κατηγοριοποίησης- Internal/Inter-rater reliability) (Goetz & Le Compte, 1984). Ο δείκτης που υπολογίζει το βαθμό συμφωνίας/εσωτερικής αξιοπιστίας της κατηγοριοποίησης για ένα σχήμα κατηγοριοποίησης, το οποίο κατηγοριοποιεί το σύνολο των δεδομένων, είναι ο Cohen's Kappa.

Δύο από τους ερευνητές, χρησιμοποιώντας το αρχικό σχήμα κατηγοριοποίησης που δημιούργησε τρίτος ερευνητής, κατηγοριοποίησαν τις απαντήσεις από τα 13 ερωτηματολόγια. Πραγματοποιήθηκε σύγκριση της κατηγοριοποίησης των απαντήσεων και υπολογίστηκε ο δείκτης συμφωνίας Cohen's Kappa ο οποίος είχε τιμή 0,7. Εστιάζοντας στις απαντήσεις στις οποίες υπήρξε μεγάλος βαθμός ασυμφωνίας πραγματοποιήθηκε συζήτηση μεταξύ των ερευνητών ώστε να τροποποιηθεί το αρχικό σχήμα κατηγοριοποίησης και να υπάρξει διαμόρφωση κάποιων κανόνων για να υπάρχει συμφωνία στην κατηγοριοποίηση από οποιονδήποτε ανεξάρτητο κριτή. Στη συνέχεια δόθηκαν στους δύο κριτές 13 διαφορετικά από την πρώτη κατηγοριοποίηση ερωτηματολόγια και υπολογίστηκε εκ νέου ο δείκτης συμφωνίας Cohen's Kappa ο οποίος αυτή τη φορά είχε τιμή 0,86. Το τελικό σχήμα κατηγοριοποίησης και η συμφωνία στις απαντήσεις μεταξύ των δύο κριτών κρίθηκε ικανοποιητική (Landis and Koch, 1977; Fleiss, 1981) προκειμένου να κατηγοριοποιηθεί με εγκυρότητα και αξιοπιστία το σύνολο των ερωτηματολογίων.

Αποτελέσματα

Από την κωδικοποίηση των απαντήσεων των μαθητών στις ερωτήσεις ανοικτού τύπου προέκυψαν τα ακόλουθα αποτελέσματα:

- Ερώτηση 1 και 2: «Τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνει ο κάθε μαθητής προκειμένου να προλάβει και τι για να αντιμετωπίσει ένα περιστατικό παρενόχλησης ή εκφοβισμού μέσω διαδικτύου και κινητών τηλεφώνων;»

Υπήρχαν συνολικά 228 αναφορές από τις οποίες 44 αφορούν στις στρατηγικές και 184 αφορούν στις στάσεις που ανέπτυξαν οι μαθητές για την πρόληψη και την αντιμετώπιση ενός περιστατικού ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού (βλ. Πίνακα 1).

Όσον αφορά στις στρατηγικές που ανέπτυξαν οι μαθητές, αυτές σχετίζονται με τη διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων (8 αναφορές) καθώς και την αντιμετώπιση ενός περιστατικού εκφοβισμού (36 αναφορές).

Για την αντιμετώπιση ενός περιστατικού μεγάλη σημασία για τους μαθητές φαίνεται να έχει η γρήγορη αντίδραση (18 αναφορές), ώστε να αντιμετωπίζουν το περιστατικό στο ξεκίνημά του, όπως φαίνεται από την απάντηση «Δρω με ταχύτητα». Επίσης, αναφέρονται στη διατήρηση απόστασης από το θύτη «Δεν μιλώ/δεν απαντάω στο θύτη» (5 αναφορές), στη διατήρηση αποδείξεων του εκφοβισμού «Δεν σβήνω το μήνυμα» (5 αναφορές), στην αλλαγή αριθμού κινητού τηλεφώνου (3 αναφορές) και στο μπλοκάρισμα του θύτη με ηλεκτρονικά μέσα (5 αναφορές).

Όσον αφορά στις στάσεις που ανέπτυξαν οι μαθητές για την πρόληψη και την αντιμετώπιση ενός περιστατικού ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού οι 184 αναφορές ταξινομούνται σε στάσεις ασφαλούς πλοήγησης (15 αναφορές), σε στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς, εφόσον βρεθούν στη θέση του θύματος (155 αναφορές), σε στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς, εφόσον βρεθούν στη θέση του θύτη (6 αναφορές), και σε στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς, εφόσον βρεθούν στη θέση του παρατηρητή (8 αναφορές).

Ειδικότερα, η ασφαλής πλοήγηση αναφέρεται κυρίως στο να μην μπαίνουν σε επικίνδυνες ιστοσελίδες (4 αναφορές) αλλά και στο να μη μιλούν σε αγνώστους μέσα από ηλεκτρονικά μέσα (11 αναφορές).

Οι στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς του θύτη ταξινομούνται στο να μην παρενοχλεί ο ίδιος (2 αναφορές) καθώς και να σκεφτεί σε τι θέση έφερνε το θύμα με τη συμπεριφορά του (4 αναφορές).

Όσον αφορά στις στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς από τη θέση του θύματος, τις περισσότερες αναφορές φαίνεται να συγκεντρώνουν οι επιλογές ενημέρωσης και ειδικότερα η ενημέρωση των γονέων (43 αναφορές), των δασκάλων/καθηγητών (26 αναφορές), των μεγαλύτερων/κάποιων στους οποίους έχουν εμπιστοσύνη (20 αναφορές), της αστυνομίας (14 αναφορές), του διευθυντή του σχολείου (9 αναφορές), αλλά και η ενημέρωση κάποιου που δεν προσδιορίζεται/μη απόκρυψη (14 αναφορές). Επίσης, οι μαθητές θεωρούν ότι πρέπει να ρωτήσουν τον θύτη γιατί το κάνει αυτό (9 αναφορές), αλλά και η επιλογή να μη δώσουν σημασία, να φανούν ψύχραιμοι και να μη στενοχωρηθούν πολύ συγκέντρωσε 11 αναφορές. Οι μαθητές αναφέρουν ακόμη ότι πρέπει να αντιδρούν όταν ο ηλεκτρονικός σχολικός εκφοβισμός συμβαίνει στους ίδιους (9 αναφορές) αλλά και

όταν συμβαίνει σε γνωστούς και φίλους τους και οι ίδιοι βρίσκονται στη θέση του παρατηρητή (8 αναφορές).

Πίνακας 1. Αναφορές μαθητών σχετικά με τις στρατηγικές και τις στάσεις που ανέπτυξαν για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού

Επίπεδα κατηγοριοποίησης με βάση τις στρατηγικές και τις στάσεις που ανέπτυξαν οι μαθητές για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού		Αναφορές
Στρατηγικές/ Στάσεις		44
Στρατηγικές/Στάσεις διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων		8
Στρατηγικές/Στάσεις αντιμετώπισης ενός περιστατικού ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού	«Δρω με ταχύτητα»	18
	«Δεν μιλώ με τον θύτη»/«Δεν απαντάω στον θύτη»	5
	«Κρατώ τις αποδείξεις του εκφοβισμού: Δεν σβήνω το μήνυμα»	5
	«Αλλάζω αριθμό κινητού»	3
	«Μπλοκάρω τον θύτη»	5
Στάσεις		184
Στάσεις Ασφαλούς Πλοήγησης	«Να μην μπαίνω σε ιστοσελίδες επικίνδυνες»	4
	«Να μην μιλώ σε αγνώστους»	11
Στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς (θύτης)	Να μην παρενοχλεί ο ίδιος	2
	Ο θύτης να σκεφτεί σε τι θέση έφερε το θύμα	4
Στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς (θύμα)	Να ρωτήσει τον θύτη γιατί το κάνει αυτό	9
	Να αντιδρά, όταν ο ηλεκτρονικός σχολικός εκφοβισμός συμβεί στον ίδιο	9
	Ενημέρωση κάποιου/μη απόκρυψη	14
	Ενημέρωση των γονέων	43
	Ενημέρωση των δασκάλων/καθηγητών	26
	Ενημέρωση μεγαλύτερων/κάποιων στους οποίους υπάρχει εμπιστοσύνη	20
	Ενημέρωση αστυνομίας	14
	Ενημέρωση Δ/ντή σχολείου	9

	Να μη δίνει σημασία, να φανεί ψύχραιμος και να μη στεναχωρηθεί πολύ	11
Στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς (παρατηρητής)	Να αντιδρά, όταν ο ηλεκτρονικός σχολικός εκφοβισμός συμβεί στους γνωστούς/φίλους του	8
Σύνολο		228

- Ερώτηση 3 και 4: «Τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνουν οι εκπαιδευτικοί και ο Διευθυντής προκειμένου να προλάβουν και τι για να αντιμετωπίσουν ένα περιστατικό παρενόχλησης ή εκφοβισμού μέσω διαδικτύου και κινητών τηλεφώνων;»

Σε σύνολο 174 αναφορών οι μαθητές θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικοί και ο Διευθυντής του σχολείου θα πρέπει να προβαίνουν σε ενέργειες πρόληψης περιστατικών ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού (49 αναφορές) αλλά και σε ενέργειες αντιμετώπισής τους (125 αναφορές) (βλ. Πίνακα 2).

Ειδικότερα, όσον αφορά στην πρόληψη, οι μαθητές θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικοί και ο Διευθυντής θα πρέπει να παρατηρούν τη συμπεριφορά των μαθητών και να είναι ευαίσθητοι ώστε να αναγνωρίζουν αλλαγές σ' αυτήν (13 αναφορές). Περισσότερο όμως θα ήθελαν να πραγματοποιούνται προγράμματα ενημέρωσης (24 αναφορές) για το φαινόμενο του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού που να απευθύνονται κυρίως σε μαθητές (20 αναφορές) αλλά και σε γονείς (4 αναφορές). Αναφέρουν επίσης ότι περιμένουν τη διαμόρφωση κανόνων που να εφαρμόζονται από όλους (4 αναφορές), όπως και τη διαμόρφωση καλύτερων σχέσεων μεταξύ μαθητών, γονέων και σχολείου (8 αναφορές).

Όσον αφορά στην αντιμετώπιση, οι μαθητές θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικοί και ο Διευθυντής θα πρέπει να συμπαραστέκονται στο θύμα (19 αναφορές), να εκτελούν ενέργειες διερεύνησης του περιστατικού (11 αναφορές), ενέργειες ενημέρωσης (50 αναφορές), ενέργειες διαμεσολάβησης μεταξύ θύτη και θύματος (7 αναφορές) (με σκοπό τη συμφιλίωσή τους) καθώς και ενέργειες ως προς τον θύτη εφόσον αυτός είναι γνωστός (38 αναφορές).

Ειδικότερα, η συμπαραστάσή τους προς το θύμα εστιάζεται σε παροχή συμβουλών (6 αναφορές) όπως και σε ενέργειες που θα έχουν ως αποτέλεσμα να αισθανθεί ασφάλεια (13 αναφορές).

Μεγάλη σημασία φαίνεται να έχει κι εδώ η ενημέρωση (50 αναφορές) από τον Διευθυντή και τους εκπαιδευτικούς κυρίως της αστυνομίας (27 αναφορές) και των γονέων (21 αναφορές) αλλά και κάποιου ειδικού που δεν προσδιορίζεται (2 αναφορές).

Εφόσον ο θύτης είναι γνωστός, οι μαθητές αναφέρουν ότι ο Διευθυντής και οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να του κάνουν παρατήρηση (6 αναφορές), να τον τιμωρήσουν (10 αναφορές) όπως και να συζητήσουν μαζί του ώστε να μάθουν την αιτία των ενεργειών του (9 αναφορές) και να καταλάβει ότι αυτό που κάνει είναι κακό (13 αναφορές).

Πίνακας 2. Αναφορές μαθητών σχετικά με τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβαίνουν οι εκπαιδευτικοί και ο Δ/ντής για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού

Επίπεδα κατηγοριοποίησης με βάση τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβαίνουν οι εκπαιδευτικοί και ο Δ/ντής για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού	Αναφορές
Ενέργειες Πρόληψης	49
Να παρατηρούν τη συμπεριφορά των παιδιών και να είναι πιο ευαίσθητοι στην αλλαγή της συμπεριφοράς τους	13
Να πραγματοποιούν προγράμματα ενημέρωσης για τις διαδικασίες πρόληψης και αντιμετώπισης του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού	<p>Για μαθητές 20</p> <p>Για γονείς 4</p>
Να διαμορφώνουν κανόνες	4
Να διαμορφώνουν στενότερες σχέσεις μεταξύ μαθητών, γονέων και σχολείου	8
Ενέργειες Αντιμετώπισης	125
Ενέργειες ως προς το θύμα	<p>Όστε να αισθανθεί ασφάλεια, κουράγιο, βοήθεια, καθησυχασμό 13</p> <p>Συμβουλές 6</p>
Ενέργειες διερεύνησης του περιστατικού	4
Ενέργειες διερεύνησης της ταυτότητας του θύτη μέσω των ηλεκτρονικών αποδείξεων	7
Ενέργειες ενημέρωσης	<p>Αστυνομίας/Δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος 27</p> <p>Γονέων 21</p> <p>Ειδικού 2</p>
Διαμεσολάβηση μεταξύ θύτη και θύματος	7
Ενέργειες ως προς τον θύτη όταν είναι γνωστός	<p>Παρατήρηση 6</p> <p>Τιμωρία 10</p> <p>Να μάθουν την αιτία των ενεργειών του 9</p> <p>Να τον βοηθήσουν να καταλάβει ότι αυτό είναι κακό 13</p>
Σύνολο	174

- Ερώτηση 5: «Τι σας άρεσε αυτές τις δύο ώρες που συζητήσαμε με αφορμή την ταινία;»

Υπήρχαν συνολικά 109 αναφορές σχετικά με το τι άρεσε στους μαθητές: αναφέρουν κυρίως ότι έμαθαν κατά τη διαδικασία εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου (37 αναφορές) καθώς και στην ίδια τη διαδικασία (45 αναφορές) (βλ. Πίνακα 3). Τους άρεσε επίσης η ίδια η ταινία που παρακολούθησαν (14 αναφορές), το θέμα (12 αναφορές), καθώς και το ότι μελέτησαν μια εν δυνάμει πραγματική περίπτωση (1 αναφορά). Ειδικότερα, οι μαθητές αναφέρουν ότι έμαθαν για το φαινόμενο του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού (12 αναφορές), για την πρόληψη (2 αναφορές) και κυρίως για την αντιμετώπισή του (10 αναφορές), πληροφορίες γενικά (4 αναφορές) και διαμόρφωσαν στάσεις (9 αναφορές).

Όσον αφορά στη διαδικασία, περισσότερο τους άρεσε η συνεργασία, με τον χωρισμό τους σε ομάδες και ο διάλογος που έγινε μεταξύ τους (17 αναφορές). Επιπλέον, τους άρεσαν οι δραστηριότητες που έγιναν μέσα στην τάξη (6 αναφορές), οι ερωτήσεις (1 αναφορά), οι απόψεις των συμμαθητών τους (4 αναφορές), το παίξιμο των ρόλων (1 αναφορά), ότι το βίωσαν (4 αναφορές), ενώ συχνότερα αναφέρθηκαν στο ότι διασκέδασαν και ήταν σαν να μην έκαναν μάθημα (12 αναφορές).

Πίνακας 3. Αναφορές μαθητών σχετικά με τη διαδικασία εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου για τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό

Επίπεδα κατηγοριοποίησης με βάση τη διαδικασία εφαρμογής του διδακτικού σεναρίου για τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό		Αναφορές	
Μου άρεσε	Έμαθα	Πληροφορίες	4
		Ηλεκτρονικός σχολικός εκφοβισμός	12
		Πρόληψη	2
		Αντιμετώπιση	10
		Διαμόρφωσα στάσεις	9
		Μελέτη μιας εν δυνάμει πραγματικής περίπτωσης	1
		Ταινία	14
	Διαδικασία	Απόψεις συμμαθητών	4
		Εργασίες/Δραστηριότητες – Χαρτόνια	6
		Ερωτήσεις	1
		Συνεργασία/ομάδες/διάλογος	17
		Διασκέδασα – Ήταν σαν να μην κάναμε μάθημα	12
		Το βίωσαμε	4
		Παιχνίδι ρόλων/Προσομοίωση	1
	Το θέμα		12
Σύνολο			109

- Ερώτηση 6: «Τι θα μπορούσαμε να κάνουμε καλύτερα;»

Η πλειονότητα των μαθητών, σε σύνολο 60 αναφορών, θεωρεί ότι όλα έγιναν πολύ καλά (35 αναφορές), ενώ κάποιοι θα ήθελαν περισσότερο χρόνο για τις δραστηριότητες (13 αναφορές), περισσότερα βίντεο και παραδείγματα (10 αναφορές), και προτείνουν να εφαρμοσθεί το συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο σε όλους τους μαθητές του σχολείου (2 αναφορές) (βλ. Πίνακα 4).

Πίνακας 4. Αναφορές μαθητών σχετικά με το τι θα μπορούσε να γίνει καλύτερα κατά την εφαρμογή του διδακτικού σεναρίου για τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό

Επίπεδα κατηγοριοποίησης με βάση το τι θα μπορούσε να γίνει καλύτερα κατά την εφαρμογή του διδακτικού σεναρίου για τον ηλεκτρονικό σχολικό εκφοβισμό	Αναφορές
Τι θα μπορούσαμε να κάνουμε καλύτερα	35
Όλα ήταν πολύ καλά	
Περισσότερος χρόνος για τις δραστηριότητες	13
Να πραγματοποιηθεί σε όλα τα τμήματα/τάξεις/σχολεία	2
Πιο πολλά βίντεο/παραδείγματα	10
Σύνολο	60

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι μαθητές φαίνεται να ανέπτυξαν έγκυρες στρατηγικές (Department for Children, Schools and Families, 2007) για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού που αφορούν σε στρατηγικές διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων και σε συγκεκριμένες σωστές ενέργειες αντίδρασης σε ένα τέτοιο περιστατικό. Επίσης, φαίνεται να διαμόρφωσαν στάσεις ασφαλούς πλοήγησης (Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου, 2010) καθώς και στάσεις υπεύθυνης συμπεριφοράς που αφορούν στους ρόλους του θύτη, του θύματος αλλά και του παρατηρητή ενός περιστατικού ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού. Κύριο χαρακτηριστικό στη στάση του θύματος που προβάλλουν είναι η ενημέρωση γονέων, καθηγητών, γενικότερα μεγαλύτερων στους οποίους δείχνουν εμπιστοσύνη ακόμα και της Αστυνομίας, γεγονός που εξηγείται από την αναφορά της στο βίντεο. Απουσιάζει η ενημέρωση του παρόχου διαδικτύου για την αφαίρεση του κακόβουλου υλικού, ενώ δηλώσεις του τύπου «Να ρωτήσει τον θύτη γιατί το κάνει αυτό» και «Να μη δίνει σημασία» αλλά και αυτή η προσφυγή στην Αστυνομία πρέπει να διερευνηθούν περισσότερο για να δούμε εάν εντάσσονται σε κάποια ενιαία στρατηγική, αποτελεσματική ή προβληματική (Department for Children, Schools and Families, 2007).

Επίσης, οι μαθητές κλήθηκαν να προτείνουν αποτελεσματικές ενέργειες από την πλευρά των εκπαιδευτικών και του Διευθυντή του σχολείου προκειμένου να προλάβουν και να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού. Διατύπωσαν έγκυρες ενέργειες πρόληψης όπως η παρατήρηση της συμπεριφοράς των παιδιών, προγράμματα ενημέρωσης για μαθητές και γονείς, διαμόρφωση κανόνων και κυρίως στενότερων σχέσεων μεταξύ μαθητών, γονέων και σχολείου (Department for Children,

Schools and Families, 2007). Επιπροσθέτως, αναφέρθηκαν σε αποτελεσματικές ενέργειες του σχολείου ως προς το θύμα ώστε να βοηθηθεί και να αισθάνεται ασφαλές και ενημερωμένο, σε ενέργειες διερεύνησης του περιστατικού, της ταυτότητας του θύτη μέσω των ηλεκτρονικών αποδείξεων, σε ενέργειες ενημέρωσης των γονέων και κυρίως της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος και τέλος σε ένα είδος διαμεσολάβησης μεταξύ θύτη και θύματος. Η τελευταία περίπτωση χρήζει περαιτέρω διερεύνησης για το τι ακριβώς εννοούν τα παιδιά. Επίσης, αναφέρθηκαν σε ενέργειες ως προς τον θύτη που αφορούν σε ποινές, στο να βοηθήσουν να καταλάβει τις συνέπειες των ενεργειών του αλλά και να καταλάβει το σχολείο την αιτία των ενεργειών του. Και σε αυτήν την περίπτωση δεν αναφέρεται η προσφυγή στον πάροχο διαδικτύου και κινητής τηλεφωνίας αλλά στην περίπτωση αυτή μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι μαθητές θεωρούν ότι η Δίωξη Ηλεκτρονικού Εγκλήματος θα αναλάβει αυτό το θέμα και θα διερευνήσει την ταυτότητα του θύτη μέσω των ηλεκτρονικών αποδείξεων.

Οι συγκεκριμένες στρατηγικές και στάσεις παρά το γεγονός ότι δεν παρουσιάστηκαν με τη μορφή κανόνων και βημάτων στο συγκεκριμένο εκπαιδευτικό σενάριο είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι υιοθετούνται από τους μαθητές. Ίσως αυτή είναι μια ένδειξη για τη μαθησιακή αποτελεσματικότητα του είδους της δραστηριότητας που εφαρμόσαμε. Η παραπάνω πρόταση διατυπώνεται περισσότερο ως υπόθεση προς έρευνα και λιγότερο ως συμπέρασμα αφού δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι το ίδιο το εκπαιδευτικό σενάριο ήταν αυτό και μόνον αυτό που προξένησε την υιοθέτηση των έγκυρων αυτών στρατηγικών και στάσεων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι οι απαντήσεις σε ερωτήσεις δεν τεκμηριώνουν από μόνες τους την εφαρμογή από τους μαθητές στρατηγικών και τον μετασχηματισμό των στάσεων τους σε συμπεριφορές, αν δεν συνοδεύονται με παρατήρηση και αναγνώριση αυτών των συμπεριφορών. Αυτό προφανώς αποτελεί περιορισμό της έρευνάς μας. Θεωρούμε όμως ότι η μελέτη μας έδειξε ότι οι μαθητές αναγνώρισαν τις συγκεκριμένες έγκυρες στάσεις και στρατηγικές, και δείχνουν να τις υιοθετούν.

Έτσι κι αλλιώς όμως οι μαθητές αξιολόγησαν πολύ θετικά το ίδιο το εκπαιδευτικό σενάριο, διότι, όπως μας έγραψαν, έμαθαν για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού σχολικού εκφοβισμού μέσω μιας βιωματικής/συμμετοχικής δραστηριότητας, η οποία αξιοποίησε τη μελέτη περίπτωσης μέσω της προβολής ενός βίντεο, για να αναπτύξει τον διάλογο και την ενσυναίσθηση στα παιδιά. Τα παιδιά πρότειναν περισσότερο χρόνο για τέτοιες δραστηριότητες, αξιοποιώντας την ανάλυση περισσότερων περιπτώσεων.

Αναφορές

- Berson, M. (2000). The computer cannot see you blush. *Pi Delta Kappa Record*, 36(4), 158–162.
- ChildNet International (2007a). *Let's Fight it Together Full film*. Accessed 05/9/2013 from <http://www.digizen.org/resources/cyberbullying/films/uk/lfit-film.aspx>
- Childnet International (2007b). *Teacher's Guide: "Let's fight it together" lesson Plan*. Retrieved September 5, 2013, from <http://www.digizen.org/downloads/LetsFightItTogether-guide.pdf>
- Department for Children, Schools and Families (2007). *Cyberbullying Guidance: Safe to Learn, Embedding anti-bullying work in Schools Nottingham*. Retrieved September 5, 2013, from <http://digizen.org/downloads/CYBERBULLYING.pdf>
- EU NET ADB (2012α). *Αρχική σελίδα της μελέτης EU NET ADB*. Ημερομηνία προσπέλασης 5 Σεπτεμβρίου 2013, από <http://www.eunetadb.eu/el/>

- EU NET ADB (2012β). *Διαδίκτυο και Συμπεριφορές Εξάρτησης: Μελέτη σε Ευρωπαίους Εφήβους*. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013, από <http://www.eunetadb.eu/files/docs/FinalResearchInternet-GR.pdf>
- Fleiss, J.L. (1981). *Statistical methods for rates and proportions* (2nd ed.). New York: John Wiley.
- Goetz, J.P. & LeCompte, M.D. (1984). *Ethnography and qualitative design in educational research*, Orlando Florida, Academic Press.
- Landis, J.R.; & Koch, G.G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics* 33 (1), 159–174.
- Media Awareness Network (2001). *Canada's children in a wired world: The parents' view – final report*. Ottawa: Media Awareness Network.
- NCTE (2001). *Dot.Safe Project*. Dublin: NCTE, Dublin City University, National Centre for Technology in Education.
- Reding, V., Information Society Commissioner (2008). *Position in Teachers told to protect children from online risks*. Updated 28 May 2012. Retrieved September 5, 2013, from <http://www.euractiv.com/en/infosociety/teachers-told-protect-children-online-risks/article-171879>
- Valcke, M., Schellens, T., Van Keer, H., Gerarts, M. (2007). Primary school children's safe and unsafe use of the Internet at home and at school: An exploratory study. *Computers in Human Behavior* 23, 2838-2850.
- Wishart, J., Dungworth, N., & Smith, D. (2002). *Audit of Internet safety practices in English schools – final report*. Loughborough: Loughborough University, Department of Information Science. Retrieved September 5, 2013, from http://dera.ioe.ac.uk/1636/1/becta_2002_internetsafety_finalreport.pdf
- Γιαννακάκη, Α. & Κολοκοτρώνης, Δ. (2012). Το φαινόμενο του ηλεκτρονικού εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον – Η περίπτωση του 5^{ου} ΓΕΛ Λάρισας. *Εκπαιδευτική Επικαιρότητα*, Τόμος Α, Τεύχος 3, 18-25. Ανακτήθηκε 15 Ιανουαρίου 2014 από http://thess.pde.sch.gr/jm/periodiko/teyxos03/giannakakh_kolokotr_f.pdf
- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής (2002). Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013 από http://www.pi-schools.gr/download/lessons/koin_pol_agogi/depps.doc
- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Οικιακής Οικονομίας (2002). Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013 από http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/17deppsaps_OikiakisOikonomias.pdf
- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Πληροφορικής (2002). Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013 από http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/18deppsaps_Pliroforikis.zip
- Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου (2010). *Ασφαλής Χρήση του Διαδικτύου- Συνοπτικός Οδηγός για μαθητές*. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013 από <http://www.saferinternet.gr/index.php?action=download&objId=File382>
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2012, Φεβρουάριος 1). *Διπλάσια τα κρούσματα κυβερνοεκφοβισμού στη χώρα μας*. Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου 2013, από http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathworld_1_01/02/2012_425476
- Κορμάς, Γ. (2009). Διαδίκτυο και εξάρτηση. *Ημέρα γνώσης: εκπαίδευση εκπαιδευτικών στο ασφαλές Διαδίκτυο*, Ηράκλειο, Ιούνιος. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013 από http://plirancrete.sch.gr/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=82&Itemid=66
- Κώνστας, Γ. (2010, Φεβρουάριος 11). *Αποβολή λόγω...Facebook*. Τα Νέα. Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου 2013 από <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4560019/?iid=2>
- Πανσεληνάς, Γ. (2010). Ασφαλής χρήση του Διαδικτύου: Αποτελεσματικές διδακτικές παρεμβάσεις και ο ρόλος του εκπαιδευτικού Πληροφορικής. *Στα πρακτικά του 4ου Πανελληνίου συνεδρίου Καθηγητών Πληροφορικής*, Σέρρες, Μάιος.

Τσορμπατζούδης, Χ., Λαζούρας, Λ. & Μπαρκούκης, Β. (2012). Κυβερνοεκφοβισμός στην Ελλάδα: Μια διεπιστημονική προσέγγιση – Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Daphne III, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε 16 Ιανουαρίου 2014 από http://www.bullyingandcyber.net/media/cms_page_media/41/Book%20-%20Greek%20part.pdf

Φισούν, Β., Φλώρος, Γ. (χ.χ.). Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής Εθισμού στο Διαδίκτυο. *Ενημερωτικό υλικό. Ερωτοαπαντήσεις στο φαινόμενο του κυβερνο-εκφοβισμού (cyberbullying)*. Ημερομηνία προσπέλασης 5 Σεπτεμβρίου 2013, από http://www.hasiad.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=32%3A-cyberbullying&catid=1&Itemid=21&lang=el

Παράρτημα

Ερωτηματολόγιο

1. Τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνει ο κάθε **μαθητής** προκειμένου να **προλάβει** ένα περιστατικό παρενόχλησης ή εκφοβισμού μέσω διαδικτύου και κινητών τηλεφώνων;
2. Τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνει ο κάθε **μαθητής** προκειμένου να **αντιμετωπίσει** ένα περιστατικό παρενόχλησης ή εκφοβισμού μέσω διαδικτύου και κινητών τηλεφώνων;
3. Τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνουν **οι εκπαιδευτικοί και ο Διευθυντής** προκειμένου να **προλάβουν** ένα τέτοιο περιστατικό;
4. Τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνουν **οι εκπαιδευτικοί και ο Διευθυντής** προκειμένου να **αντιμετωπίσουν** ένα τέτοιο περιστατικό;
5. Τι **σας άρεσε** αυτές τις δύο ώρες που συζητήσαμε με αφορμή την ταινία;
6. Τι θα μπορούσαμε να **κάνουμε καλύτερα**;